

Roman Bäcker

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ŚWIADOMOŚĆ POLITYCZNA WSPÓŁCZESNYCH ROSJAN

ABSTRACT

The article concerns the state of political awareness of contemporary Russians. It must be noted that the vast majority of Russians are characterized by apathy with a very strong separation between the private and the state spheres. The state sphere is understood through stereotypes and myths shaped by the state-owned media and it is characterized by the emotional mentality and the besieged fortress syndrome, with an increasing level of alienation and a feeling of hostility towards all „others”. In the private sphere, there is a predominance of vegetative thinking and, in many areas (especially in the North Caucasus), of tribal or post-tribal mentality. Only a small minority is characterized by this type of thinking, that is characteristic of a totalitarian political gnosis. Such criteria of the existence of totalitarian political gnosis as an objective foe or an aspiration to save the world (or at least a part of it) are met only by a small portion of the Russian society.

Key words:

political awareness, contemporary Russia, state sphere, private sphere

Obywatele Federacji Rosyjskiej, zamieszkujący ogromny obszar od Bałtyku do Kamczatki, w różnym stopniu przystosowujący się do nowych warunków

po upadku ZSRR w 1991 roku, żyją w warunkach gwałtownie globalizującego się społeczeństwa oraz jednocześnie w ramach jeszcze istniejących postsowieckich struktur industrialnych oraz kręgów plemiennych, postplemiennych, rodowych i quasi-rodowych¹. Tym samym świadomość społeczna musi być w przypadku Rosji skrajnie zróżnicowana, i tak też było do lutego 2014 roku – do momentu rozpoczęcia wojskowej operacji aneksji Krymu².

Od tego momentu mamy do czynienia z zaskakującymi wynikami badań socjologicznych rosyjskich ośrodków badania opinii publicznej. Paradoksy gwałtownie zmieniającej się rosyjskiej świadomości (i to w dodatku – jak wynika z tych badań oraz analiz mediów – prawie jednolite) są tak ciekawe, że wymagają dokładnego przedstawienia oraz warte są wyjaśnienia.

Pierwszym z tych paradoksów jest ogromna popularność Władimira Putina.

Jak wynika z badań Centrum Lewady, poziom pozytywnych ocen Putina, począwszy od lutego 2014 roku, jest niesłychanie wysoki.

¹ Literatura na temat struktury i świadomości społeczeństwa rosyjskiego jest ogromna. Poniżej wybrane publikacje wyłącznie Instytutu Socjologii RAN wyłącznie za lata 2013–2014: *Альтернативы развития. Россия между модернизацией и деградацией. Политологические очерки*, Ю.А. Красина (red.), Институт социологии РАН, Москва 2013, s. 139; *Гражданская, этническая и региональная идентичность: вчера, сегодня, завтра*, Л.М. Дробижева (red.), Российская политическая энциклопедия, Москва 2013, s. 485; Н.Е. Тихонова, *Социальная структура России: теории и реальность* [w:] Н.Е. Тихонова (red.), *Новый хронограф: Ин-т социологии РАН*, 2014, s. 408; М.Н. Муханова, А.Ш. Жвितिашвили, Г.П. Бессокирная, *Российское село: социально-структурные процессы от прошлого к настоящему*, [w:] Г.М. Денисовского, А.Ш. Жвितिашвили, М.Н. Мухановой (red.), Книжный дом «Либроком», Москва 2014, s. 304; *Средний класс в современной России: 10 лет спустя*, Москва 2014, http://www.isras.ru/analytical_report_sredny_klass_10 лет спустя.html; М.К. Горшков, Н.Е. Тихонова, ИНАБ №1 2013, *Социокультурные факторы консолидации российского общества*, М. Институт социологии РАН, 2013, s. 81; Электронная версия, http://www.isras.ru/inab_2013_01.html, s. 54; М.Ю. Барбашин, *Институты и этногенез: институциональное воспроизводство этнической идентичности в локальных сообществах, монография*/М.Ю. Барбашин. 2-е изд., расшир. и доп. Ростов-н/Д; ИПОПИ ЮФУ, 2013, s. 356; Л.Г. Бызов, *Контуры новорусской трансформации. (Социокультурные аспекты формирования современной российской нации и эволюция социально-политической системы)*, РОССПЭН, Москва 2013, s. 390; *О чем мечтают россияне: идеал и реальность*, М.К. Горшкова, Р. Крумма, Н.Е. Тихоновой (red.), Весь Мир, Москва 2013, s. 400; *Опыт реализации языковой политики в субъектах Российской Федерации, Материалы межрегиональной научно-практической конференции. г. Уфа, 31 октября 2013 г.*, Г.С. Кунафин, Г.Ф. Хилажева (red.); сост. А.Р. Мажитова, *Восточная печать*, Уфа 2013, s. 288; *Россия реформирующаяся*. Вып. 12: ежегодник, М.К. Горшков (red.), Новый хронограф, Москва 2013, s. 528, Л.М. Дробижева, *Polish and Russian Youth: Education and Work in Changing Society*, K. Szafraniec, D. Konstantinovskiy (red.), Moscow 2013, s. 164.

² Zob. R. Bäcker, *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*, Toruń 2007.

Tabela 1. Czy całość działalności Putina na stanowisku prezydenta oceniacie pozytywnie czy negatywnie?³

		pozytywnie	negatywnie	brak odpowiedzi
2014	22–25.08	84	15	1
	1–4.08	87	13	1
	07	85	14	1
	06	86	13	1
	05	83	16	1
	04	82	17	1
	21–24.03	80	18	2
	7–10.03	72	25	3
	02	69	30	1
	01	65	34	1
2013	08	63	36	1
2012	08	63	35	2
2011	08	68	30	2
2010	08	78	20	2
2009	08	82	16	2
2008	08	83	15	2
2007	08	82	16	1
2006	08	78	21	1
2005	08	70	27	3
2004	08	68	30	3
2003	08	74	23	3
2002	08	76	20	5
2001	08	74	19	7
2000	08	65	26	10

Źródło: Августовские рейтинги одобрения и доверия, Oficjalna Strona Internetowa Levanda, <http://www.levada.ru/27-08-2014/avgustovskie-reit-ingi-odobreniya-i-doveriya>, [dostęp: 07.09.2014].

Od połowy marca 2014 roku pozytywne oceny działalności Putina sięgają stale powyżej 80% przy bardzo niskim poziomie ocen negatywnych (od czerwca poniżej 15%). Tak wysoka pozytywna ocena jest możliwa w systemach demokratycznych tylko wobec polityków pełniących funkcje wyłącznie reprezentatywne, niezajmują-

³ W latach 2008–2011 pytanie dotyczyło stanowiska premiera.

cych stanowiska w jakimkolwiek sporze dotyczącym podziałów socjopolitycznych. Tymczasem od lutego 2014 roku Putin podejmuje decyzje niesłuchanie znaczące, i to przy bardzo wysokim potencjale ryzyka. W dodatku poziom pozytywnych ocen działalności najbliższych współpracowników jest już znacząco niższy. Takie samo pytanie dotyczące oceny działalności Dmitrija Miedwiediewa przynosi od marca do sierpnia 2014 roku rezultaty na poziomie od 59% do 71% przy ocenach negatywnych od 27% do 38%⁴. Nieco gorsze rezultaty przynoszą pytania dotyczące oceny działalności całego rządu, Dumy czy gubernatora.

Konsekwentnie zatem w sondażach wyborczych Putin otrzymuje coraz wyższe poparcie. W sierpniu głos na niego oddałoby 57% ogółu respondentów, a to oznacza 87% spośród tych, którzy by oddali głos ważny.

O wiele ciekawsze jest jednak to, że na pytanie dotyczące poziomu zaufania Putin nie uzyskuje tak dobrych rezultatów.

Tabela 2. Proszę wskazać nazwiska 5–6 polityków, działaczy społecznych, którym Pan/Pani ufa przede wszystkim (pytanie otwarte – respondenci sami przedstawiają nazwiska działaczy, którym ufają)

	2014							
	01	02	03	04	05	06	07	08
Władimir Putin	34	36	51	53	53	52	55	57
Siergiej Szojgu	19	18	22	23	24	21	22	22
Dmitrij Miedwiediew	13	14	17	16	20	14	18	18
Siergiej Ławrow	6	6	10	17	17	15	16	12
Władimir Żirinowski	8	10	10	9	10	8	11	11
Giennadij Żuganow	9	9	9	7	9	9	10	9
Patriarch Kirill	5	3	4	5	5	4	4	5
Walentina Matwijenko	2	3	5	3	4	4	5	4
Siergiej Sobianin	3	4	4	4	5	5	4	4
Siergiej Mironow	3	3	4	3	3	2	3	3
Michaił Prochorow	5	3	4	2	2	2	2	3
Nie ma takich	19	21	12	13	11	12	13	12
Nie interesuję się politykami, polityką	23	17	18	16	17	18	14	15
Brak odpowiedzi	5	8	6	6	6	7	6	6

Źródło: *Августовские рейтинги одобрения и доверия*, op.cit.

⁴ Ibidem.

Z porównania danych z tabeli pierwszej i drugiej wynika, że od 1/4 do 1/3 Rosjan owszem ocenia pozytywnie działalność Putina, ale nie jest w stanie powiedzieć, że mu ufa. Dokładniej zaś: niezbyt wysoko ceni jego przymioty osobiste, szczególnie dotyczące charakteru i zdolności. To samo zresztą dotyczy innych polityków, których poziom zaufania jest zazwyczaj niższy od poziomu poparcia wyborczego. W przypadku Putina, a w mniejszym stopniu Miedwediewa tak wysoki poziom ocen pozytywnych jest zatem raczej rezultatem pełnionej funkcji niż oceny osoby. Nie oznacza to jednak braku zaufania. Na otwarte pytanie zadane w ramach tego samego badania: Kogo przede wszystkim Pan/Pani nie obdarza zaufaniem? Putin w każdym przypadku sytuuje się na końcu listy polityków z poziomem braku zaufania od 4% do 6% w okresie od marca do sierpnia 2014 roku⁵. Tak więc nawet wśród respondentów źle oceniających działalność prezydenta FR wielu jest takich, którzy nie są w stanie stwierdzić, że mu nie ufają. Brak zdolności oceny? Wysoki poziom konformizmu? Niechęć do wyrażania swoich poglądów politycznych w sytuacji publicznej? A może brak poglądów? Nie sposób stwierdzić, bez przeprowadzenia badań przede wszystkim jakościowych, które z tych czynników występują i w jakim natężeniu.

Jedną z najbardziej znaczących decyzji w historii postsowieckiej Rosji jest aneksja Krymu. Oceny dotyczące tej decyzji są niesłychanie interesujące.

Tabela 3. Jakie uczucia wywołała u Pani/Pana decyzja kierownictwa Rosji o przyłączeniu Krymu do Federacji Rosyjskiej (możliwe są różne warianty odpowiedzi)?

	21–24 marca 2014	kwiecień 2014	sierpień 2014
Uczucie święta sprawiedliwości	31	30	30
Duma za kraj	34	38	37
Radość	19	23	16
Pozytywna ocena	47	46	40
Negatywna ocena	3	3	3
Protest, bunt	1	<1	2
Wstyd, wyobcowanie	<1	<1	1
Trwoga, strach	3	3	3
Żadnych szczególnych uczuć	7	11	9
Brak odpowiedzi	1	2	2

Źródło: *Присоединение Крыма к России*, Oficjalna Strona Internetowa Levanda, <http://www.levada.ru/02-09-2014/prisoedinenie-kryma-k-rossii>, [dostęp: 2.09.2014].

⁵ Ibidem.

Ogromna większość Rosjan nie tyle pozytywnie ocenia aneksję Krymu, co traktuje to jako fakt bardzo radosny, znacznie zwiększający ich poziom dumy z Rosji oraz jako akt dziejowej sprawiedliwości. Tak wysoka i o dużym natężeniu emocjonalnym pozytywna ocena aneksji Krymu jest potwierdzana przez wiele innych badań oraz relacji dziennikarskich. Fakt ten jednak świadczy nie tylko o braku przeświadczenia konieczności przestrzegania zawieranych umów międzynarodowych, ale też i o całkowitym zaniku ocen moralnych przy postrzeganiu aneksji Krymu.

Jeszcze ważniejsza jest inna korelacja. Tym samym respondentom zadano inne pytanie: zob. tabela 4.

Tabela 4. Jak Pani/Pan myśli, jakie uczucia spowodowało na Ukrainie przyłączenie Krymu do Rosji?

	21–24 marca 2014	kwiecień 2014	maj 2014	lipiec 2014	sierpień 2014
To nie wywołuje szczególnych negatywnych uczuć do Rosji	17	19	16	15	9
Negatywne uczucia, ale nie przechodzące w nienawiść do Rosji i jej kierownictwa	25	29	22	15	15
Nienawiść do rosyjskiego kierownictwa, ale nie do całej Rosji	18	19	20	20	23
Nienawiść do całej Rosji	24	29	26	37	38
Brak odpowiedzi	17	4	16	12	15

Źródło: *Присоединение Крыма к России*, op.cit.

Tak więc Rosjanie widzą związek przyczynowo-skutkowy pomiędzy aneksją Krymu a niechęcią bądź nienawiścią narodu ukraińskiego do Rosji, ale nie zwracają na ten fakt uwagi. On nie wpływa na ich ocenę aneksji Krymu. Ukraina, jej chęć współpracy, pozytywny stosunek do Rosji nie liczą się w jakikolwiek sposób w formułowaniu poglądów politycznych. Naród ukraiński wraz z białoruskim jest najbliższy rosyjskiemu pod względem językowym, etnicznym i w dużej mierze też kulturowym. Ta bliskość przestała mieć znaczenie. O wiele silniejsze okazało się (istniejące zresztą wcześniej) uczucie wyższości, dążenie do całkowitego podporządkowania „braterskiego” narodu. Naród „braterski” to taki, który winien „starszemu bratu” posłuszeństwo, podporządkowanie i uległość⁶. Jeśli tego nie czyni, konieczne jest przymuszenie go do takiej postawy.

⁶ Zob. badania WCIOM: *Братские народы – миф или реальность?*, Пресс-выпуск №2587, 22 maja 2014 r., Oficjalna Strona Internetowa Wciom, <http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=114833>, [dostęp: 7.09.2014].

W ramach tych samych badań przeprowadzonych na początku września 2014 roku zapytano się o przyczyny reakcji Zachodu na wydarzenia na Ukrainie i wschodzie Ukrainy.

Tabela 5. Jak Pani/Pan myśli, czym przede wszystkim należy wyjaśnić reakcję Zachodu na wydarzenia na Krymie i wschodzie Ukrainy?

Wrogim stosunkiem do Rosji, dążeniem do wykorzystania odpowiedniego momentu dla okazania nacisku na Rosję	58
Oceną aneksji przez Rosję cudzego terytorium, naruszeniem norm prawa międzynarodowego	13
Brakiem zrozumienia realnej sytuacji na Ukrainie	18
Brak odpowiedzi	10

Źródło: *Присоединение Крыма к России*, op.cit.

Tak więc to nie Rosja jest winna, tylko wrogi wobec Rosji Zachód. Angelizacja własnego kraju i ściśle z tym związana demonizacja zewnętrznego otoczenia są typowym sposobem postrzegania rzeczywistości w syndromie „oblężonej twierdzy”. Obrońcy są zawsze czysti, ich czyny są słuszne i sprawiedliwe, natomiast atakujący ich wrogowie, obdarzani cechami diabelskimi, są winni wszelkiego zła. Syndrom „oblężonej twierdzy” jest typowy dla myślenia fundamentalistycznego, ale jest też składnikiem totalitarnej gnozy politycznej.

W o wiele większym stopniu ten sposób myślenia jest potwierdzony przez sierpniowe badania centrum Lewady dotyczące poglądów o głównych aktorach stosunków rosyjsko-ukraińskich.

Tabela 6. Kto według Pani/Pana ponosi odpowiedzialność za pogorszenie relacji pomiędzy Rosją a Ukrainą w ostatnich miesiącach?

	21–24 marca 2014	14 maja 2014	14 lipca 2014
W całości – obecne kierownictwo Ukrainy	51	61	64
W większej części – obecne kierownictwo Ukrainy	26	24	21
W równej mierze kierownictwo Ukrainy i Rosji	10	7	8
W większej części – kierownictwo Rosji	2	1	2
W całości – obecne kierownictwo Rosji	1	<1	1
Brak odpowiedzi	9	7	5

Źródło: *Отношение россиян к другим странам*, Oficjalna Strona Internetowa Levada, <http://www.levada.ru/06-08-2014/otnoshenie-rossiyan-k-drugim-stranam>, [dostęp: 6.08.2014].

Pogląd, iż przywódcy Ukrainy ponoszą jedyną odpowiedzialność za pogorszenie relacji z Rosją, jest podzielany przez ogromną i wzrastającą jeszcze w dodatku większość Rosjan. Pogląd ten jest podzielany przez tak ogromną część Rosjan, iż zwolennicy innych poglądów mogą być całkowicie niedostrzegani w trakcie dyskursu w małych kręgach towarzyskich bądź rodzinnych. Powstaje w takim przypadku konformistyczne wrażenie, iż takie przekonanie musi być prawdziwe, skoro wszyscy je podzielają, nikt nie ośmiela się mu sprzeciwić.

Kolejnym paradoksem rosyjskiego społecznego myślenia politycznego jest stosunek do zakazu importu żywności z USA i UE wprowadzony przez Putina.

Tabela 7. Jak Pani/Pan w całości odnosi się do wprowadzonego przez kierownictwo Rosji zakazu importu produktów żywnościowych i produkcji rolniczej z krajów Unii Europejskiej i USA w odpowiedzi na sankcje tych krajów wobec Rosji?

Jednoznacznie pozytywnie	36
W dużym stopniu pozytywnie	42
Raczej negatywnie	8
Jednoznacznie negatywnie	5
Brak odpowiedzi	9

Źródło: *Санкции: оценки и ожидания*, Oficjalna Strona Internetowa Levada, <http://www.levada.ru/28-08-2014/sanktsii-otsenki-i-ozhidaniya>, [dostęp: 28.08.2014].

Konieczne jest jednak skonfrontowanie tych jednoznacznie pozytywnych ocen (78% łącznie) wprowadzenia zakazu importu żywności z UE i USA do Rosji z odpowiedziami na jedno z kolejnych pytań w ramach tego samego badania.

Tabela 8. Jak Pani/Panu się wydaje, czy ceny na produkty w związku z wprowadzeniem zakazu importu produktów żywnościowych już wzrosły, wzrosną później, a może zakaz importu produktów żywnościowych nie spowoduje wzrostu cen?

Już wzrosły	35
Jeszcze nie wzrosły, ale wzrosną później	41
To nie spowoduje wzrostu cen	15
Brak odpowiedzi	9

Źródło: *Санкции: оценки и ожидания*, op.cit.

76% Rosjan jest przekonanych, iż ceny albo już wzrosły, albo wzrosną w najbliższym czasie. To nie przeszkadza mniej więcej tej samej wielkości procentowej Rosjan oceniać pozytywnie decyzji o zakazie importu żywności z USA i UE⁷. Paradoks ten jest tłumaczony przez część dziennikarzy zajmujących się problematyką rosyjską tym, że Rosjanie są skłonni do wyrzeczeń po to, by ich państwo mogło być silne i znaczące. Wydaje się jednak, że można postawić inną hipotezę. Rosjanie według mnie nie znajdują się w stanie absolutnej niewiedzy i braku umiejętności kojarzenia i tym samym nie uważają, iż wyższe ceny żywności są dla nich czymś dobrym. Mieszkańcy Federacji Rosyjskiej żyją po prostu w dwóch odrębnych światach: publicznym i prywatnym. W tym pierwszym obowiązują inne normy, inny język i inna logika myślenia niż w prywatnym. W tym pierwszym dobre jest to, co dobre jest dla państwa, w tym drugim – to, co dla siebie i rodziny. Hipotezę tę potwierdza inne badanie Centrum Lewady opublikowane 12 września 2014 roku, a dotyczące problemów wzbudzających największe zaniepokojenie wśród Rosjan. Od lat największym takim problemem jest wzrost cen (pomiędzy 64% w 2007 roku a 82% w 2008 roku, we wrześniu 2014 roku – 71%). Na drugim miejscu jest zagrożenie nędzą, zbiednieniem większości społeczeństwa. Przy czym o ile do lutego 2014 roku było to zwykle około połowa odpowiedzi, to we wrześniu 2014 roku – 40%⁸. Tak więc widać wyraźnie, iż obawy dotyczące indywidualnych losów są bardzo znaczące. Zmieniły się one w stopniu nieznacznym (na poziomie perspektyw zbiednienia) ze względu na bardzo pozytywne oceny dotyczące siły państwa rosyjskiego. Wynika to z dość silnej postawy roszczeniowej wobec państwa (im silniejsze państwo – tym więcej można od niego dostać lub „dobrać”).

Konieczne jest jeszcze dodanie, iż narasta, i to bardzo silnie, poziom depolityzacji rosyjskiego społeczeństwa. Aktywność polityczna jest deklarowana tylko przez 2% respondentów, a więc w granicach błędu statystycznego. Zainteresowanie sprawami politycznymi bez uczestnictwa w nich deklaruje 40%. Jednocześnie tylko 18% (najniższy tego typu wskaźnik w ciągu ostatnich lat) deklaruje gotowość do uczestnictwa w działalności politycznej chociażby na poziomie lokalnym⁹. Wysoki

---

⁷ Podobne rezultaty uzyskał WCIOM, zob. *Без западной еды: продовольственные страхи и надежды россиян*, Пресс-выпуск № 2654, Oficjalna Strona Internetowa Wciom, <http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=114946>, [dostęp: 22.08.2014].

⁸ *Проблемы, более всего тревожащие россиян*, <http://www.levada.ru/12-09-2014/problemy-bolee-vsego-trevozhashchie-rossiyan>, 2014-09-14; zob. też: *Левада-центр: две трети россиян обеспокоены ростом цен*, 12 września 2014 r., Oficjalna Strona Internetowa Novayagazeta, <http://www.novayagazeta.ru/news/1686883.html>, [dostęp: 14.09.2014]. Zarówno autorzy badania, jak i redakcja „Novoj Gazety” nie skomentowali wyników tych analiz.

⁹ *Желание участвовать в политике*, Oficjalna Strona Internetowa Levada, <http://www.levada.ru/11-09-2014/zhelanie-uchastvovat-v-politike>, [dostęp: 14.09.2014].

poziom apatii społecznej jest jednym z trzech podstawowych kryteriów według Juana Linza dowodzących istnienia reżimu autorytarnego. W tym przypadku kryterium to jest spełnione w ogromnym stopniu.

W marcu 2014 roku w trakcie przemówienia Władimira Putina przed Zgromadzeniem Narodowym w sprawie aneksji Krymu padły sformułowania o „piątej kolumnie” oraz „zdrajcach narodu”. Sformułowania te pojawiły się na rosyjskiej scenie politycznej po długiej przerwie zapoczątkowanej chruszczowowską odwilżą. Natomiast walka z „zagranicznymi agentami” (organizacjami pozarządowymi otrzymującymi zagraniczną pomoc finansową) – w rzeczywistości będącymi nielicznymi strukturami społeczeństwa obywatelskiego – jest jednym z ważnych zadań administracji państwa, począwszy od objęcia stanowiska prezydenta III kadencji w 2012 roku przez Putina.

Tabela 9. Co Pani/Pan myśli o walce rosyjskich władz z „zagranicznymi agentami” oraz „piątą kolumną Zachodu”?

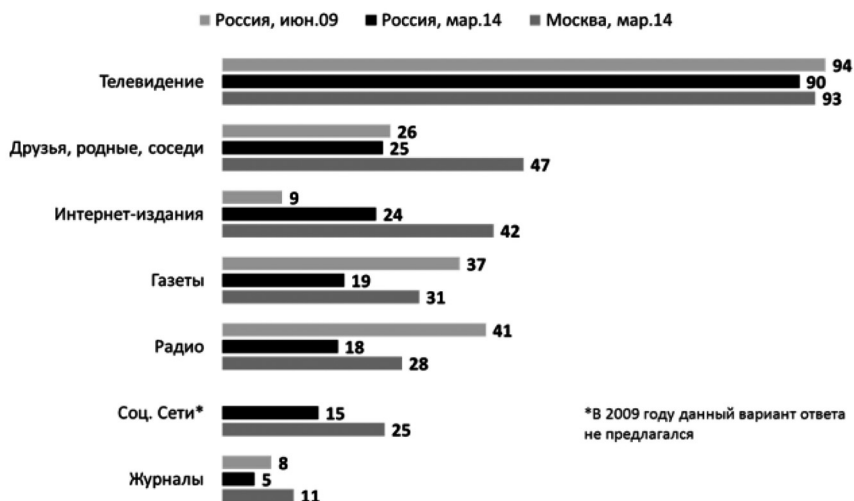
Jest to walka całkowicie uprawniona	36
Jest to próba obrony siebie od krytyki ze strony społeczeństwa, w kraju nie ma jakiegokolwiek „piątej kolumny”	27
Brak odpowiedzi	38

Źródło: *Протестная активность россиян и отношение к „пятой колонне”*, Oficjalna Strona Internetowa Levada, <http://www.levada.ru/11-07-2014/protestnaya-aktivnost-rossiyan-i-otnoshenie-k-pyatoi-kolonne>, [dostęp: 11.07.2014].

Potwierdzeniem istnienia tego dualnego świata jest kilka sondaży Centrum Lewady dotyczących instytucji kształtujących poglądy dotyczących kwestii publicznych.

Z porównania tych trzech badań (ogólnorosyjskich w 2009 i 2014 oraz mieszkańców Moskwy też w marcu 2014 roku) wynika, iż praktycznie monopolistyczna pozycja telewizji jest nienaruszalna. Ponad 90% Rosjan, w tym i mieszkańców Moskwy, kształtuje swoje poglądy na świat i kraj poprzez stacje telewizyjne. Wszystkie one w tej chwili (po wyeliminowaniu z sieci kablowych telewizji „Dożd” na początku 2014 roku) są ściśle podporządkowane Kremlowi. Kręgi rodzinne i towarzyskie (z wyjątkiem specyficznej sytuacji w Moskwie) dostarczają w 1/4 przypadków informacji. Z wyjątkiem Moskwy mają one jednak w ogromnej mierze charakter typowy dla zaściankowej kultury politycznej, czasami lokalny, a w najrzadszym przypadku – regionalny. Rola portali internetowych systematycznie wzrasta, jednakże jest to dla 3/4 Rosjan instytucja niedostępna albo technicznie, albo kognitywnie. Wzrost znaczenia internetu oznacza spadek czytelnictwa

Tabela 10. Skąd Pani/Pan przede wszystkim dowiaduje się o nowościach z kraju i ze świata? (w%)

Źródło: *Российский медиа-ландшафт: телевидение, пресса, Интернет*, Oficjalna Strona Internetowa Levada, <http://www.levada.ru/17-06-2014/rossiiskii-media-landshaft-televidenie-pressa-internet>, [dostęp: 17.06.2014].

wydań papierowych gazet. Jednakże z tych samych badań wynika, że największą popularnością wśród mieszkańców Moskwy cieszą się „Argumenty i Fakty” (24%), gazeta „Metro” (19%), „Moskowskij Komsomolec” (18%) i „Komsomolskaja Prawda” (12%). Wszystkie te gazety w mniej lub bardziej wysublimowany sposób prezentują poglądy obozu kremlowskiego. Czasopisma opozycyjne („Snob”, „Novaya Gazeta” itd.) są czytane przez 2–3% mieszkańców Moskwy, a poza nią przez znikomy odsetek mieszkańców¹⁰.

Tak więc dostęp do alternatywnych źródeł informacji jest prawie niemożliwy dla około połowy mieszkańców Rosji niemających dostępu do internetu (im starsi, tym większy brak dostępu). Ci zaś, którzy taki dostęp posiadają, w znaczącym stopniu nie szukają alternatywnych źródeł informacji.

Pytanie o rosyjski naród, nie tylko jego świadomość, ale i potencjał aktywności społecznej, staje się dla znaczącej części rosyjskich intelektualistów najważniej-

¹⁰ *Российский медиа-ландшафт: телевидение, пресса, Интернет*, Oficjalna Strona Internetowa Levada, <http://www.levada.ru/17-06-2014/rossiiskii-media-landshaft-televidenie-pressa-internet>, [dostęp: 17.06.2014].

szym elementem diagnozy sytuacji w Rosji po lutym 2014 roku. Odpowiedzi na to pytanie padają różne. Wiele z nich ma charakter dla okcydentalistycznej części inteligencji całkowicie pesymistyczny. Ludność Rosji jest traktowana jak bezrozumna masa, gotowa do wszelkich czynów pożądaných przez Kreml i cechująca się wieloma negatywnymi przymiotami¹¹.

Jeden z nielicznych tekstów, w którym widać wyraźnie wysiłek zrozumienia zachodzących procesów świadomościowych, jest autorstwa psycholog Liudmiły Pietranowskiej. Uważa ona, iż ogromna część rosyjskiego społeczeństwa funkcjonuje w dwóch sferach: prywatnej (rodzinnej, przyjacielskiej, sąsiedzkiej) oraz publicznej. W tej ostatniej sferze przynajmniej 3/4 ludności Rosji zachowuje się konformistycznie – powtarza to, co słyszy ze wszystkich stron, i to niezależnie od poziomu racjonalności czy zgodności z własnymi interesami. Nonkonformizm może bowiem spowodować wykluczenie społeczne i tym samym jest groźny dla jednostki. Ta groźba jest wzmacniana przez prześladowania tych wszystkich, którzy okazali się nonkonformistami publicznie (los prześladowanego Andrieja Makariewicza jest tu najbardziej instruktywny). Jednakże wtedy, gdy poczynania Kremla mogą doprowadzić do zagrożenia własnych interesów, to już odpowiedzi bywają inne. Tylko 9% Rosjan odpowiada pozytywnie na pytanie, czy należy wprowadzić wojska na Ukrainę. Oznacza to, że w przypadku konfliktu pomiędzy sferą publiczną a prywatną prawie brak jest dążności do samopoświęcenia. Jeśli doda się dość silny zbiorowy syndrom sztokholmski (utożsamianie się ofiary z oprawcą), to zbiorowość tzw. hurra-patriotów według Pietranowskiej staje się mniej więcej kilkunastoprocentowa¹².

W kategoriach politologicznych – a nie psychologicznych – możliwe jest wyrażenie stanu świadomości politycznej Rosjan po aneksji Krymu w nieco innych kategoriach. Ogromna większość Rosjan cechuje się apatią przy bardzo silnym rozdzieleniu sfery prywatnej od państwowej. Ta ostatnia jest pojmowana poprzez stereotypy i mity kształtowane przez upaństwowione media, a charakteryzuje się emocjonalną mentalnością oraz syndromem oblężonej twierdzy z narastającym poziomem obcości i wrogości wobec wszystkich „obcych”. W sferze prywatnej przeważa myślenie wegetatywne, a w wielu obszarach (szczególnie na północnym

---

¹¹ Zob. np. „Спасибо Путину. Он устроил детальный просмотр русской души. Телевизор, как рентген, показал внутренности народных страстей и желаний. Телевизор заговорил не на языке пропаганды, а на родном, народном языке. Здравствуй, наш первородный расизм!” В. Ерофеев, *Как тут жить дальше?*, Oficjalna Strona Internetowa Snob, <http://www.snob.ru/selected/entry/80436>, [dostęp: 02.09.2014].

¹² Л. Петрановская, *84 на 16*, Oficjalna Strona Spektr, <http://spektr.delfi.lv/novosti/84-na-16.d?id=45013780#ixzz3EFGGAtc>, 24 сентября 2014.

Кавказе) племенные bądź постплеменные. Jedynie nieliczna mniejszość charakteryzuje się tym typem myślenia, które jest charakterystyczne dla totalitarnej gnozy politycznej. Takie kryteria istnienia totalitarnej gnozy politycznej, jak wróg obiektywny czy dążenie do zbawienia świata (a przynajmniej jego części) są spełniane tylko przez nieliczną część rosyjskiego społeczeństwa.

Świadomość społeczna Rosji po lutym 2014 roku mieści się pomiędzy bardzo silną mentalnością typową dla twardego autorytaryzmu a niedojrzałymi formami totalitarnej gnozy politycznej o zasobie semantycznym wziętym w największym stopniu z wielkoruskiego nacjonalizmu. Przy czym wektor ewolucji tej świadomości w ciągu kilku miesięcy – od lutego do września 2014 roku – jest w większym stopniu skierowany w stronę tej ostatniej niż w jakąkolwiek inną.

LITERATURA:

Августовские рейтинги одобрения и доверия, Oficjalna Strona Internetowa Levanda, <http://www.levada.ru/27-08-2014/avgustovskie-reitingi-odobreniya-i-doveriya>, [dostęp: 7.09.2014].

Альтернативы развития. Россия между модернизацией и деградацией. Политологические очерки, Ю.А. Красина (red.), Институт социологии РАН, Москва 2013.

Барбашин М.Ю., *Институты и этногенез: институциональное воспроизводство этнической идентичности в локальных сообществах: монография*, М.Ю. Барбашин. 2-е изд., расшир. и доп. Ростов-н/Д: ИПОПИ ЮФУ, 2013.

Гражданская, этническая и региональная идентичность: вчера, сегодня, завтра, Л.М. Дробижева (red.), *Российская политическая энциклопедия*, Москва 2013.

Bäcker R., *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*, Toruń 2007.

Без западной еды: продовольственные страхи и надежды россиян, Пресс-выпуск №2654, Oficjalna Strona Internetowa Wciom, <http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=114946>, [dostęp: 22.08.2014].

Братские народы – миф или реальность?, Пресс-выпуск №2587, 22 maja 2014 r., Oficjalna Strona Internetowa Wciom, <http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=114833>, [dostęp: 7.09.2014].

Бызов Л.Г., *Контуры новорусской трансформации. (Социокультурные аспекты формирования современной российской нации и эволюция социально-политической системы)*, РОССПЭН, Москва 2013.

О чем мечтают россияне: идеал и реальность, М.К. Горшкова, Р. Крумма, Н.Е. Тихоновой. (red.), *Весь Мир*, Москва 2013.

- Горшков М.К., Тихонова Н.Е., ИНАБ №1 2013. Социокультурные факторы консолидации российского общества, М.: Институт социологии РАН, 2013, Электронная версия URL: http://www.isras.ru/inab_2013_01.html.
- Ерофеев В., *Как тут жить дальше?*, Oficjalna Strona Internetowa Snob, <http://www.snob.ru/selected/entry/80436>, [dostęp: 2.09.2014].
- Желание участвовать в политике*, Oficjalna Strona Internetowa Levada, <http://www.levada.ru/11-09-2014/zhelanie-uchastvovat-v-politike>, [dostęp: 14.09.2014].
- Левада-центр: две трети россиян обеспокоены ростом цен*, 12 września 2014 г. Oficjalna Strona Internetowa Novayagazeta, <http://www.novayagazeta.ru/news/1686883.html>, [dostęp: 14.09.2014].
- Муханова М.Н., Жвитиашвили А.Ш., Бессокирная Г.П., *Российское село: социально-структурные процессы от прошлого к настоящему*, Г.М. Денисовского, А.Ш. Жвитиашвили, М.Н. Мухановой (red.), Книжный дом «Либроком», Москва 2014.
- Опыт реализации языковой политики в субъектах Российской Федерации*, Материалы межрегиональной научно-практической конференции. г. Уфа, 31 октября 2013 г., Г.С. Кунафин, Г.Ф. Хилажева (red.); сост. А.Р. Мажитова. Восточная печать, Уфа 2013.
- Отношение россиян к другим странам, Oficjalna Strona Internetowa Levada, <http://www.levada.ru/06-08-2014/otnoshenie-rossiyan-k-drugim-stranam>, [dostęp: 6.08.2014].
- Петрановская Л., *84 на 16*, Oficjalna Strona Spekr, <http://spekr.delfi.lv/novosti/84-na-16.d?id=45013780#ixzz3EFGGCAtc>, 24 сентября 2014.
- Polish and Russian Youth: Education and Work in Changing Society*, К. Szafraniec, D. Konstantinovskiy (red.), Moscow 2013.
- Присоединение Крыма к России*, Oficjalna Strona Internetowa Levada, <http://www.levada.ru/02-09-2014/prisoedinenie-kryma-k-rossii>, [dostęp: 2.09.2014].
- Проблемы, более всего тревожащие россиян*, <http://www.levada.ru/12-09-2014/problemu-bolee-vsego-trevozhashchie-rossiyan>, 2014-09-14;
- Протестная активность россиян и отношение к „пятой колонне”*, Oficjalna Strona Internetowa Levada, <http://www.levada.ru/11-07-2014/protestnaya-aktivnost-rossiyan-i-otnoshenie-k-pyatoi-kolonne>, [dostęp: 11.07.2014].
- Российский медиа-ландшафт: телевидение, пресса, Интернет*, Oficjalna Strona Internetowa Levada, <http://www.levada.ru/17-06-2014/rossiiskii-media-landshaft-televidenie-prensa-internet>, [dostęp: 17.06.2014].
- Россия реформирующаяся. Вып. 12: ежегодник*, М.К. Горшков (red.), Новый хронограф, Москва 2013.

Санкции: оценки и ожидания, Oficjalna Strona Internetowa Levada, <http://www.levada.ru/28-08-2014/sanktsii-otsenki-i-ozhidaniya>, [dostęp: 28.08.2014].

Средний класс в современной России: 10 лет спустя, Москва 2014, http://www.isras.ru/analytical_report_sredny_klass_10_let_spustya.html;

Тихонова Н.Е., *Социальная структура России: теории и реальность*, [w:] Н.Е. Тихонова (red.). *Новый хронограф*: Ин-т социологии РАН, 2014.